

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЛУПІЙКО Людмила Василівна

УДК 159.922.75-053.4:504

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ
СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ (НА МАТЕРІАЛІ НАРОДНИХ
ПРИРОДОЗНАВЧИХ ТРАДИЦІЙ)**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти та науки України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
АРТЕМОВА Любов Вікторівна,
Київський міжнародний університет,
завідувач кафедри педагогічної майстерності

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
ЛЬОВОЧКІНА Антоніна Михайлівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри соціальної роботи

кандидат психологічних наук, доцент
ДЯТЛЕНКО Наталія Михайлівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Інститут післядипломної педагогічної освіти,
доцент кафедри методики та психології дошкільної і
початкової освіти

Захист відбудеться 26 червня 2014 року о 12⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Автореферат розіслано «22» травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку суспільства поступово збільшується використання інноваційних технологій, які, з одного боку, полегшують життєдіяльність людини, а, з іншого, – ускладнюють та розривають її безпосередній зв'язок з природним середовищем. На сьогодні у світі помітно зросли техногенні та екологічні катастрофи, які призводять людство до тяжких психологічних наслідків. У зв'язку з цим у межах психологічної науки визначається проблема, що пов'язана з розвитком екологічної культури людства та становленням екологічної свідомості конкретної особистості. Процес їх розвитку і формування необхідно здійснювати на всіх рівнях освіти. Важливим виступає початковий етап освіти – дошкільне дитинство, коли закладаються першооснови екологічних знань та уявлень.

Активно до вирішення проблеми екологічного виховання та розвитку екологічних уявлень у дошкільників долучились педагоги. Так, З.П. Плохій було визначено зміст і методику формування турботливого ставлення до тварин у дітей середнього і старшого дошкільного віку. Виховання у дітей любові до світу природи, за науковою позицією Г.С. Марочки, має спиратись на поетапне формування у старших дошкільників дбайливого ставлення до рослин. Уявлення дошкільників про природу, на думку О.Ю. Тютюнник, повинні носити системний характер. У зв'язку з цим засвоєння екологічних уявлень дитиною буде ефективним за умови використання в процесі навчання методу моделювання екологічних систем як одиниць природи. Л.І. Пономарьовою було доведено, що успішність формування конкретних екологічних уявлень залежить від визначення їх змісту, спрямованого на гуманно-діяльнісну поведінку дітей.

Вітчизняні психологи значну увагу приділяли пізнавальному розвитку дошкільників, які опановують предметну діяльність, що базується на знаннях про природний та соціальний світ (Г.О. Люблінська), їх індивідуальним особливостям сприймання, пам'яті, мислення та виявленню внутрішніх зв'язків між предметами і явищами довкілля (О.В. Проскура), розробці методичних порад з використання предметних картинок про природне середовище (Л.І. Фомічова), генезі провідних ставлень (до інших, до себе, до оточуючого світу), які визначають основу особистісного розвитку дошкільника (Ю.О. Приходько), становленню індивідуальності дитини в процесі ознайомлення з довкіллям, зокрема, природним (В.У. Кузьменко).

На сьогодні у психологічній науці виокремлюється ланка досліджень, присвячених розвитку екологічної свідомості. Остання визначається як сукупність уявлень про взаємозв'язки в системі «людина – природа», а її змістове наповнення, на думку С.Д. Дерябо та В.А. Явіна, утворюють екологічні знання та уявлення. В умовах наслідків техногенної катастрофи у Чорнобилі В.О. Скребець комплексно дослідив екологічну свідомість дорослої особистості та особливості її адаптогенезу до цих умов. Вивчаючи екологічну свідомість та екологічне мислення, А.М. Львовчкіна, відносить їх до категорій екологічної психології, та наголошує на необхідності їх вивчення з раннього дитинства, активного розвитку та формування правильних установок стосовно довкілля.

Деякі науковці висувають ідею відносно того, що важливими засобами розвитку екологічної свідомості, зокрема, екологічних знань та уявлень особистості на різних етапах онтогенезу, може бути тісний зв'язок з народними традиціями та досвідом щодо збереження природи. Такими засобами формування екологічної культури та екологічних уявлень дитини дошкільного віку, на думку Н.В. Лисенко, може стати пошукова дослідна діяльність, український фольклор, народний календар. Історико-педагогічний аналіз народного досвіду виховання у школярів бережливого ставлення до природи був здійснений В.І. Скутіною. Водночас Л.М. Різник розроблено методику впровадження народних природознавчих традицій у навчально-виховний процес початкової школи. М.В. Осоріна, досліджуючи світ дитини у просторі світу дорослих, виявила, що дітям різного віку властива певна субкультура, яка наповнюється через запозичення зі світу дорослих різноманітних традицій та фольклору (віршів, закличок, потішок тощо), саме таких, що розширюють їх кругозір та пізнання природи.

У цілому результати аналізу за означеною проблемою засвідчують відсутність спеціальних досліджень психологічних особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників та визначення психолого-педагогічних умов, шляхів і засобів актуалізації цього процесу, тоді як розв'язання цієї проблеми сприятиме як більш успішній підготовці дитини до шкільного навчання, так і становленню її національної свідомості та самосвідомості, особистісному зростанню. Отже, враховуючи актуальність та недостатнє вивчення проблеми, темою дослідження обрано **«Психологічні особливості розвитку екологічних уявлень старших дошкільників (на матеріалі народних природознавчих традицій)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами та планами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямком «Теорія та технологія навчання і виховання в системі народної освіти». Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 р.) та рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30 березня 2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально вивчити психологічні особливості розвитку екологічних уявлень та вплив народних природознавчих традицій на їх становлення у старших дошкільників, розробити та впровадити програму цілеспрямованого формування у них екологічних уявлень.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень з розвитку екологічних уявлень та значущості народних природознавчих традицій в екологічному розвитку дітей старшого дошкільного віку.
2. Підібрати й апробувати психодіагностичний інструментарій, обґрунтувати критерії, рівні та показники розвитку екологічних уявлень старших дошкільників.
3. Емпірично визначити психологічні особливості екологічних уявлень старших дошкільників та специфіку впливу народних природознавчих традицій на розвиток цих уявлень у різних умовах життєіснування дітей.

4. Обґрунтувати, розробити та впровадити програму формування екологічних уявлень старших дошкільників на засадах використання народних природознавчих традицій.

Об'єкт дослідження – екологічні уявлення старших дошкільників.

Предмет дослідження – психологічні особливості розвитку екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі народних природознавчих традицій).

Для вирішення поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**: *теоретичні*: аналіз, систематизація та узагальнення наукової філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні*: спостереження за дітьми під час навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі, індивідуальні та групові бесіди, анкетування дорослих та батьків, психологічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний); *статистичні*: ранговий коефіцієнт кореляції Спірмена, непараметричний метод порівняння результатів дослідження – критерій χ^2 Пірсона.

На різних етапах дослідження використовувались психодіагностичні методики з метою виявлення рівня екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку, а також для перевірки їх знань про зв'язки і залежності в природі та народні природознавчі традиції: «Класифікація» (авт. А.М. Шуберт, А.Я. Іванова); «Картинки предметні» (авт. Н.І. Непомняща в мод. Л.В. Лупійко «Ланцюжки залежностей»), авторська методика «Проблемні ситуації», «Послідовність подій» (авт. О.М. Бернштейн в мод. Л.В. Лупійко); також були проведені бесіди на теми: «Народна творчість про природу» (з використанням народного фольклору), «Чому я зробив такий вибір?», «Рослини, тварини та догляд за ними».

Базою дослідження були дошкільні навчальні заклади м. Києва (№ 568, № 444); м. Суми (№ 41); с. Семенівки «Сонечко» (Сумська область), с. Високе «Світанок» (Полтавська область). Загалом у дослідженні взяли участь 345 дітей, з них 45 дошкільників сільської місцевості, 300 дошкільників, які проживають у місті.

Наукова новизна та теоретична значущість одержаних результатів полягають у тому, що:

- *вперше* теоретично обґрунтовано зміст та сутність поняття «екологічні уявлення старших дошкільників»; доведено вплив народних природознавчих традицій на розвиток екологічних уявлень старших дошкільників; визначено критерії (розуміння зв'язків та залежностей у природі, розуміння народних природознавчих традицій, вміння використовувати усвідомлені знання у практичних діях), показники й рівні (високий, середній, низький) розвитку екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку; розроблено психологічну модель розвитку екологічних уявлень старших дошкільників; виявлено вікові особливості (здатність порівнювати об'єкти на основі абстрактних, суттєвих і виразних, несуттєвих ознак; спроможність об'єднувати, синтезувати та узагальнювати предмети, означуючи їх відповідними термінами; вміння встановлювати зв'язки та залежності у фольклорних творах та ін.) розвитку екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку; визначено специфіку (безпосереднє ознайомлення дошкільників з природними об'єктами та явищами і одночасне пояснення фольклорних творів – загадок, прислів'їв, приказок, прикмет, закличок, віршів тощо; цілеспрямовані або

випадкові спостереження за об'єктами природи та наведення відповідних природним проявам прикладів народного фольклору; власний приклад батьків та вихователів у процесі догляду за тваринами та рослинами та ін.) використання народних природознавчих традицій та їх вплив на розвиток екологічних уявлень старших дошкільників; доведено залежність розвитку екологічних уявлень старших дошкільників від методичних засобів роботи у дошкільному навчальному закладі та від екологічної культури батьків.

- *розширено й уточнено* теоретичну сутність понять «екологічна свідомість особистості» та «екологічна свідомість старших дошкільників»; понятійний апарат у сфері вивчення розвитку екологічних уявлень старших дошкільників;

- *набули подальшого розвитку* знання щодо проблеми екологічної свідомості дітей старшого дошкільного віку;

Практична значущість одержаних результатів полягає у тому, що апробований автором пакет психодіагностичних методик та авторська програма розвитку екологічних уявлень у старших дошкільників (на матеріалі народних природознавчих традицій) можуть використовуватись практичними психологами та вихователями дошкільних навчальних закладів з метою розвитку екологічної свідомості, формування екологічних уявлень та розширення знань про народні традиції природоохоронного змісту. Одержані результати також можуть бути використані у лекційних курсах вікової та дитячої психології для студентів спеціальності «Дошкільне виховання», «Початкове навчання», «Практична психологія».

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження у формі доповідей та повідомлень висвітлено на науково-практичних та звітно-наукових конференціях, зокрема: *3 Міжнародних* (м. Кременець, 2004 р.; м. Київ, 2007 р.; м. Полтава, 2010 р.), *Міжнародному конгресі* (Крим, 2009 р.); *6 всеукраїнських* (м. Львів, 2013 р.; м. Київ, 2013 р.; м. Чернігів, 2009 р., 2010 р., 2012 р., 2013 р.); *звітно-наукових конференціях* (м. Київ, 2002 – 2014 рр.), *всеукраїнському науково-практичному семінарі* (м. Глухів, 2013 р.), *засіданнях кафедри* теоретичної та консультативної психології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ, 2005 – 2014 рр.).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес дошкільного навчального закладу № 568 м. Києва (довідка № 27/01 від 28.05.2012 р.); дошкільного навчального закладу № 444 м. Києва (довідка № 35 від 23.05.2012 р.), дошкільного навчального закладу – загальноосвітньої школи I ступеня № 41 «Райдуга» м. Суми (довідка № 37 від 10.11.2010 р.); дитячого садка «Сонечко» с. Семенівки Липоводолинського району Сумської області (довідка № 38/1 від 16.08.2011 р.), дитячого садка «Світанок» с. Високе Зіньківського району Полтавської області (довідка № 42 від 30.08.2011 р.).

Публікації. Результати дослідження викладені у 16 публікаціях, з яких 5 надруковано у фахових наукових виданнях України, 1 у науковому фаховому виданні Росії (м. Москва), 4 матеріалах науково-практичних конференцій, 6 інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 265 найменувань та 14 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 180 сторінках комп'ютерного набору. В тексті міститься 5 таблиць і 15 рисунків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 245 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, подані дані про обсяг та структуру роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми розвитку екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку»* – презентуються результати теоретичного аналізу зарубіжних і вітчизняних досліджень з розвитку екологічної свідомості, вивчення проблеми розвитку екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку, обґрунтовано зміст та сутність поняття «екологічні уявлення старших дошкільників», проаналізовано народні природознавчі традиції та їх значущість в екологічному розвитку зазначеної категорії дітей.

Сьогодні до вирішення проблеми розвитку екологічної свідомості активно долучаються педагоги, які сконцентровують увагу на питаннях екологічної освіти, екологічного виховання, екологічної культури особистості. На думку Н.А. Пустовіт, екологічна освіта спрямована на формування екологічної культури, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної цінності. Завдання екологічного виховання особистості полягають у розвитку в неї екологічних уявлень (І.Д. Зверев), вихованні любові до природи (І.Т. Суравегіна), формуванні вмінь і навичок діяльності у природі (А.Н. Захлебний), збереженні довкілля від забруднення та руйнування (А.П. Сідельковський). У зв'язку з цим Н.Ф. Яришева зазначала, що формування екологічної культури відбувається на основі засвоєння знань про природу, набуття вмінь виконувати природоохоронну діяльність та виховання позитивного ставлення особистості до природного середовища. У контексті морального розвитку Л.В. Артемова акцентувала увагу на необхідності формування у дошкільників ціннісного ставлення до об'єктів оточуючого світу, зокрема до природи найближчого оточення.

У дослідженнях психологів ґрунтовно вивчається проблема розвитку екологічної свідомості та екологічних уявлень. На думку А.М. Львовичкіної, сутність екологічної свідомості особистості визначає психічне відображення нею природного, штучного та соціального середовища, рефлексію її місця, ролі та процесу саморегуляції в екологічному світі. Як доводять А.А. Алдашева та В.І. Медведєв, екологічна свідомість формується на основі знань та уявлень, отриманих у результаті активного і пасивного досвіду взаємозв'язку з об'єктами зовнішнього світу. За результатами досліджень С.Д. Дерябо та В.А. Ясвіна виявлено, що ціннісне ставлення до природи, відповідні стратегії взаємодій з нею є основою становлення екологічної свідомості. Крім того вчені довели, що усвідомлені особистістю взаємозв'язки природних явищ створюють підґрунтя для побудови образів екологічних уявлень, які й утворюють змістовий базис екологічної

свідомості. Дослідницею І.В. Кряж був поставлений акцент на вивченні індивідуальних екологічних уявлень особистості, розвиток яких, з одного боку, відбувається на основі знань про об'єкти природи, отримані при безпосередній дії на органи чуття, а, з іншого, – на основі усвідомлення взаємозв'язків у природі, що не мають безпосереднього впливу на перцептивну сферу людини.

Узагальнюючи наукові позиції зазначених вище вчених, можна стверджувати, що більшість з них під поняттям «екологічна свідомість особистості» розуміють психічне відображення взаємозв'язків у оточуючому природному просторі, на основі усвідомлення яких відбувається розвиток ціннісного ставлення та взаємодій людини в природі. Основою розвитку цього феномена виступають цілісні образи екологічних уявлень. Поняття «екологічні уявлення особистості» розглядається як сукупність чуттєво-наочних образів предметів і явищ дійсності та відомості про взаємозв'язки в оточуючому просторі, що зберігаються та відтворюються у свідомості людини поза безпосереднім впливом на органи чуттєвого пізнання.

Більшість науковців (Н.В. Лисенко, В.О. Скребець, О.В. Рудоміно-Дусятська та ін.) утверджують ідею про те, що витoki екологічних знань та уявлень закладаються в дитинстві, зокрема, в дошкільному віці. Основною метою екологічного виховання дошкільників має бути розробка методичних засобів з розвитку в них екологічних уявлень (Г.В. Беленька). Дітям дошкільного віку важливо опанувати знання про навколишню природу, що сприятиме розвитку чуттєво-наочних екологічних образів уявлень (Н.В. Лисенко). Ціннісне ставлення дошкільників до об'єктів природи пов'язане із засвоєнням знань про зв'язки та залежності в ній, а усвідомлення останніх визначає розвиток екологічних уявлень (З.П. Плохій).

Вікові особливості та закономірності психічного розвитку дошкільників впливають на процес становлення їх екологічних уявлень. У цьому віці діти активно пізнають оточуючий світ завдяки процесам сприймання та мислення (О.В. Проскура), увага дошкільників спрямовується на об'єкти та явища природи (С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір), значного рівня розвитку досягає словесно-логічна пам'ять, завдяки чому систематизуються знання про навколишній світ (Г.О. Люблінська), образи уяви слугують основою побудови образів уявлень (О.Е. Кульчицька). Загалом у старших дошкільників з'являються елементи образу світу (І.М. Бушай).

Підґрунтям для екологічних образів уявлень стають первинні чуттєво-наочні образи, які виникають при безпосередньому діянні на органи перцепції (І.Д. Андреев). У старшому дошкільному віці констатовано факти появи вторинних словесно-логічних образів, які виникають опосередковано у процесі узагальнення образів пам'яті, мислення та уяви (Л.С. Виготський). Екологічні образи уявлень хоча і структуруються на матеріалі образів перцепції, але вони є узагальнені, більш-менш статичні з обміркованою спроможністю дитини до мисленневих операцій у природі та мають відтворюючий, репродуктивний та продуктивний характер (С.Д. Дерябо, В.А. Ясвін). Дошкільники здатні диференціювати наочні образи, хоча ще не чітко диференціюють словесно-логічні образи предметів та явищ (А.М. Львовчкіна).

Беручи до уваги вище зазначені положення вчених, під поняттям «екологічні уявлення дошкільників» будемо розуміти систему безпосередніх та опосередкованих, диференційованих та недиференційованих узагальнених образів предметів і явищ та взаємозв'язків між ними в природному оточуючому середовищі.

У процесі екологічного виховання дошкільників, як доводить цілий ряд вчених (В.І. Скутіна, Н.В. Лисенко, Н.М. Горопаха та ін.), важливо використовувати народні природознавчі традиції. В.І. Скутіна зазначала, що ці традиції розкривають позитивний досвід гармонійного співіснування людини з природою і спрямовані на її збереження. Застосування народних традицій у навчально-виховному процесі старших дошкільників активізуватиме у них розвиток екологічних уявлень. З думкою вченої погоджується Л.М. Різник, підкреслюючи, що природознавчі традиції склалися історично та передавалися з покоління поколінню засобами народного календаря, усної народної творчості, через звичаї, обряди, свята тощо. М.В. Осоріна розглядала народний фольклор, як спосіб передачі традицій, що легко сприймається та засвоюється дітьми, а тому його доцільно використовувати в процесі ознайомлення дошкільників із взаємозв'язками та залежностями об'єктів та явищ у довкіллі.

Теоретичний аналіз засвідчив, що, незважаючи на існуючі дослідження в галузі екологічної освіти, свідомості та уявлень, у педагогічній та віковій психології недостатньо вивчене питання особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій, що й стало предметом констатувального етапу дослідження.

У **другому розділі** – *«Емпіричне вивчення особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на засадах народних природознавчих традицій»* – підібрано й апробовано психодіагностичний інструментарій для вивчення екологічних уявлень старших дошкільників, обґрунтовано критерії, рівні й показники зазначеного феномена. Емпірично визначено психологічні особливості екологічних уявлень старших дошкільників, специфіку використання та впливу народних природознавчих традицій на розвиток цих уявлень у різних умовах життєіснування дітей.

На першому етапі констатувального експерименту щодо визначення рівня розвитку екологічних уявлень старших дошкільників генеральна сукупність становила 292 дітей старшого дошкільного віку, з них тих, які мешкають у місті – 247 дітей, які проживають у селі – 45 дошкільників.

На основі теоретичного аналізу були обґрунтовані такі критерії розвитку екологічних уявлень старших дошкільників, як *розуміння зв'язків та залежностей в природі* (З.П. Плохій, Г.С. Марочко), *розуміння народних природознавчих традицій* (В.І. Скутіна, М.В. Осоріна), *вміння використовувати усвідомлені знання у практичних діях* (Г.В. Беленька, Н.Ф. Яришева). За результатами емпіричного дослідження було визначено рівні сформованості екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку (високий, середній, низький) та обґрунтовано їх показники у дітей старшого дошкільного віку:

- **високий** – старші дошкільники виявляють значний інтерес до об'єктів природи; правильно визначають узагальнені назви об'єктів (тварин, рослин, птахів, комах), виділяють диференційовані, суттєві ознаки об'єктів природи, здатні давати

повні, розгорнуті відповіді на запитання про взаємозв'язки в природі, самотійно знаходять та пояснюють їх; мають знання про народні природознавчі традиції та розуміють особливості їх використання у життєдіяльності людей, виявляють бережливе ставлення до природи (рослин, тварин, землі, води), відзначаються спостережливістю; прагнуть взаємодіяти у природі, виокремлюють об'єкти, які потребують допомоги, працюють з ними з бажанням та натхненням, вміють прибирати, висаджувати і доглядати за рослинами та тваринами;

- **середній** – у дошкільників помірний інтерес до об'єктів природи, дають правильні назви об'єктів природи, але виокремлюють як суттєві, диференційовані ознаки, так і несуттєві, загальні ознаки схожості чи відмінності, не завжди здатні давати повні й розгорнуті відповіді, іноді самотійно не визначають зв'язки в природі, користуються підказкою; обмежені знання про народні природознавчі традиції, але із задоволенням вивчають та використовують їх, ставлення до природи підпорядковується особистісній мотивації; в окремих ситуаціях можуть проявляти вміння доглядати за рослинами і тваринами, виконують доручення дорослих, хоча самотійно не проявляють ініціативи.

- **низький** – дошкільники майже не цікавляться об'єктами природи, здатні давати лише прості, не повні відповіді без пояснень, називають лише узагальнені означення об'єктів природи, орієнтуються лише на їх виразні ознаки, зв'язки в природі можуть встановлювати за підтримки дорослого лише після зацікавлення та активного залучення до спостереження; майже не знають народних природознавчих традицій та не проявляють інтерес до їх вивчення, позитивне ставлення до природи мотивується дорослими; виконують елементарні дії з прибирання, висаджування і доглядання за рослинами та тваринами, та не активовані до виконання доручень дорослих.

За результатами методики «Ланцюжки зв'язків та залежностей об'єктів природи» були виявлені три рівні розвитку екологічних знань та уявлень дітей про об'єкти живої природи, взаємозв'язки між ними та визначено емоційно-ціннісне ставлення дошкільників до цих об'єктів.

Таблиця 1

Кількісні показники (%) рівнів розвитку екологічних знань і уявлень та емоційно-ціннісних ставлень до об'єктів природи старших дошкільників

n = 292

Рівні розвитку	Екологічні знання та уявлення		Емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів природи	
	Абсолютна к-сть	%	Абсолютна к-сть	%
Високий	61	20,89	55	18,84
Середній	136	46,58	143	48,97
Низький	95	32,53	94	32,19

Більш повні екологічні уявлення про об'єкти природи та здатність побудувати ланцюжки залежностей між ними на *високому рівні* відмічалися у 20,89 %

досліджуваних. Вони були здатні виокремлювати та диференціювати істотні ознаки й характерні особливості життєіснування тварин, спроможні вказувати способи їх харчування, відмінності у догляді за ними тощо. Дошкільники також могли пояснити особливості вирощування та використання рослин городу й саду. Водночас швидко та правильно вибирали потрібні картинки для побудови ланцюжків зв'язків і залежностей (наприклад, корова – молоко – людина; кролик – капуста; білочка – горішки; картопля, морква, буряк – людина) та пояснювали свій вибір. Це свідчить, що особливості розвитку екологічних уявлень дошкільників пов'язані з їх здатністю аналізувати, синтезувати, порівнювати диференційовані та недиференційовані образи мислення, пам'яті та уяви і, абстрагуючись від несуттєвих ознак, досягати видові й родові узагальнені уявлення-поняття, як-от: свійські та дикі тварини, городні, лісові та польові рослини тощо, а також спроможні встановлювати зв'язки між об'єктами природи.

На *середньому рівні* розвитку екологічних уявлень знаходилося 46,58 % досліджуваних, які давали правильні назви об'єктів природи та виділяли супідрядно відносно них як істотні, так і неістотні ознаки схожості чи відмінності; більшість з них були здатні аналізувати особливості поведінки і харчування тварин та птахів, вирощування рослин та ін. Водночас менше виявлено спроможностей щодо виокремлення способів догляду за тваринами й рослинами чи здатність визначати їх користь для людини. При побудові ланцюжків залежностей поведінка дошкільників відрізнялась не значною активністю й ініціативністю та не всі змогли пояснити свій вибір.

Низький рівень розвитку екологічних уявлень виявлено у 32,53 % досліджуваних, які були здатні лише називати об'єкти природи, не виокремлюючи й не пояснюючи їх істотних ознак. Мали спроможність будувати лише обмежену кількість ланцюжків залежностей, і пояснювали свій вибір тільки після роз'яснень та запитань експериментатора. Це вказує на те, що діти не здатні здійснювати комплексний аналіз, синтезувати образи уявлень за суттєвими ознаками, встановлювати між ними взаємозалежності.

Отже, генезис екологічних уявлень дошкільників пов'язаний з поступовим та послідовним характером опанування об'єктів природи від виникнення образів мислення, набуття конкретних образів пам'яті до їх осмислення й узагальнення, а надалі використання у процесі словесно-образного повідомлення в образах уяви.

У контексті цієї методики також вивчалось емоційно-ціннісне ставлення дошкільників до об'єктів природи. *Високий рівень* позитивного емоційного ставлення був притаманний 18,84 % досліджуваним, поведінка яких відрізнялась активністю та зацікавленістю у виборі картинок і виконанні завдань. Дошкільники співчутливо розповідали про тварин і рослини, були щирими, радісними й натхненними, особливо, коли мова йшла про тварин, які є в них вдома, а також виявляли подібні емоційні переживання, якщо розповідали про рослини, за якими самостійно доглядають.

Статистично більшу кількість досліджуваних констатовано на *середньому рівні* – 48,97 %, у яких поряд з позитивними емоційними зафіксовано й нейтральні ставлення. Зацікавленість та щирість виявляли у виборі картинок і виконанні

завдань, хоча поводити себе стримано, іноді активно розповідали про рослин чи тварин, яких вони безпосередньо бачили, або була можливість доглядати за ними.

Виявлено, що у 32,19 % досліджуваних емоційні ставлення до об'єктів природи відповідають *низькому рівню*, що пов'язано з проявом індіферентних, навіть байдужих ставлень. Поведінка дітей характеризувалась повільністю, незначною активністю, іноді байдужістю, неухважністю, часто відволікались, також була помітна відсутність інтересу до виконання завдань.

Для виявлення знань дошкільників про народні природознавчі традиції, а також здійснення аналізу їх вмінь знаходити в народному фольклорі зв'язки та залежності між об'єктами природи, проводили бесіду на тему: «Народна творчість про природу». Констатовано, що *високий рівень* мають 17,81 % досліджуваних, які здатні розуміти й пояснювати фольклорні твори, виокремлюючи в них об'єкти рослинного, тваринного світу, явища природи тощо; давати повні, розгорнуті відповіді, концентруючи увагу на безпосередніх, характерних та опосередкованих, прихованих ознаках життєіснування об'єктів (свійські тварини харчуються рослинною їжею, птахи – комахами; існують відмінності у способах харчування свійських та диких тварин; специфіка сезонних змін у природі впливає на ріст рослин тощо) та встановлювали екологічні зв'язки та залежності у фольклорних творах, детально їх пояснювали (дощ та сонце підсилюють ріст рослин, рослини необхідні для харчування людям, а також деяким тваринам та птахам). Діти мають знання про народні природознавчі традиції та розуміють особливості їх використання у життєдіяльності людей, виявляють бережливе ставлення до природи (рослин, тварин, землі, води).

На *середньому рівні* знаходиться 35,96 % досліджуваних, котрі здатні сприймати фольклорні твори, в яких розкривається спосіб існування тварин чи рослин з найближчого оточення. Вони спроможні давати більш повні відповіді лише у разі зацікавлення та заохочення, визначати екологічні зв'язки та залежності у фольклорних творах після підказки. Знання про народний фольклор та традиції дещо обмежені, але діти їх із задоволенням вивчають й намагаються використовувати у повсякденному житті (під час ігор, на прогулянках тощо).

На *низькому рівні* розвитку виявлено 46,23 % дошкільників, які пояснювали не всі фольклорні твори, їх відповіді були неповними, однозначними, іноді вони взагалі відмовлялися відповідати. Деякі діти не встановлювали зв'язків у народному фольклорі та не обґрунтовували їх. У поведінці дошкільників була помітна пасивність та незацікавленість.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що більша половина старших дошкільників не завжди здатні знаходити у народному фольклорі зв'язки та залежності між об'єктами природи та пояснювати їх, що зумовлює необхідність розробки та апробації спеціальної програми розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій та впровадження її у навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів під час проведення формувального експерименту.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало змогу побудувати модель розвитку екологічних уявлень старших дошкільників, яка включає

екологічні знання про об'єкти природи, ціннісне ставлення до них та здатність використовувати набуті знання у практичних діях (рис. 1).

Рис. 1. Модель розвитку екологічних уявлень старших дошкільників

У третьому розділі – «Формування екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку на матеріалі народних природознавчих традицій» – обґрунтовано програму розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на засадах використання народних природознавчих традицій; представлено змістові та процесуальні аспекти авторської програми з формування екологічних уявлень; проаналізовано динаміку їх розвитку у старших дошкільників експериментальної та контрольної груп; розроблено методичні рекомендації вихователям, батькам та психологам з використання народних природознавчих традицій для розвитку екологічних уявлень особистості дошкільного віку.

Методологічну основу запропонованої нами програми розвитку екологічних уявлень старших дошкільників складає розроблений І.Д. Бехом особистісно зорієнтований підхід до виховання, сутність якого ґрунтується на актуалізації самоцінності особистості дитини, врахуванні своєрідності та унікальності її індивідуальності, підтримуванні набуття нею досвіду та сприяння оволодінню загальноприйнятою системою духовних цінностей. Всі багатства природи уособлюють у собі цінності для людини. Ознайомлення дітей з цими багатствами, вироблення ціннісного ставлення до них, розширення знань про народні природознавчі традиції і утворюють базис для розвитку духовних цінностей. Перші уявлення дитини про довкілля й закладають основу для розвитку духовних знань

про природу, зокрема, екологічних знань та уявлень. Вихідними положеннями програми розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій стали: ідентифікація дітьми взаємодій дорослих у природі, самотійні контакти дошкільників з об'єктами природи, емоційно-ціннісне ставлення їх до змін (зв'язків і залежностей) в оточуючому довкіллі, що розширює зміст екологічних уявлень та досвід, опанування завдяки народному досвіду і традиціям взаємозв'язків у природному середовищі, які підсилюють творчий потенціал дітей та поглиблюють розвиток екологічних уявлень.

Розроблена нами комплексна психологічна програма розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій втілювалась у навчально-виховний процес дошкільного навчального закладу і була реалізована у трьох напрямках – з дітьми, вихователями та батьками. Робота з **батьками** мала на меті розширення їх знань про народні природознавчі традиції, взаємозв'язки в природі та ціннісне ставлення до них. Використовували наступні методи та форми роботи: бесіди, соціально-психологічні тренінги, індивідуальні та групові консультації з питань розвитку екологічних уявлень та знань народних природознавчих традицій, практичні домашні завдання. Взаємодії з **вихователями** мали на меті усвідомлення необхідності поєднати основні аспекти екологічного виховання дошкільників зі знаннями про народні природознавчі традиції та включали такі форми: консультації, семінари, обговорення наукових публікацій, відвідування виставок з екологічних питань та їх обговорення; перегляд та аналіз короткометражних фільмів про позитиви або негативи у довкіллі, презентації різних сюжетів про природу, дискусії, практичні вправи щодо використання народних традицій, звичаїв, обрядів, методичні рекомендації. Проведення роботи з **дітьми** було організовано з метою розширення у них екологічних знань та розвитку екологічних уявлень на основі народних природознавчих традицій. Використовували такі методи та форми роботи: спостереження в оточуючому середовищі (за рослинами, тваринами, птахами, комахами, явищами природи); досліді (з водою, рослинами); практична діяльність (в куточку природи, на території групового майданчика); народні ігри; індивідуальні та групові бесіди з дітьми на теми: «Народні назви місяців», «Прислів'я та приказки про тварин і рослини», «Які ви знаєте потішки й забавлянки?», «Народ завбачує погоду», «Користь рослин для людей та тварин» тощо; метод проблемного навчання; ведення календаря народних прикмет; вирішення проблемних ситуацій. Всі тематичні та комплексні заняття, екскурсії, прогулянки були побудовані згідно сезонних змін у природі з врахуванням методичних основ ознайомлення з народними природознавчими традиціями. Тому кожного сезону знайомили дошкільників зі змінами та явищами природи, відповідно, було використано фольклорні форми, засобом яких підкреслювались зміни та взаємозв'язки природних явищ (наприклад, восени діти відмічають зміну погодних умов, що пов'язано зі зменшенням теплих сонячних днів та підвищенням опадів; паралельно вирішувались прислів'я «Не чекай від осені сонця», поговорка «Осінь іде, за собою дощ веде», прикмета «Як листопад дерев не обтрусить, довга зима бути мусить»).

Апробація програми проводилась на базі дошкільного навчального закладу № 568 м. Києва зі старшими дошкільниками. Всього у формувальному експерименті

брали участь 53 досліджуваних: 27 дошкільників експериментальної групи та 26 – контрольної.

Кількісні результати дослідження особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників презентовано у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка рівнів розвитку екологічних знань і уявлень та емоційних ставлень (%) до об'єктів природи у старших дошкільників

n = 27 (ЕГ); n = 26 (КГ)

Рівні розвитку	Екологічні знання та уявлення				Емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів природи			
	до формуального експерименту		після формуального експерименту		до формуального експерименту		після формуального експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	25,93	26,92	33,33	30,77	22,22	23,07	29,63	26,92
Середній	51,85	42,31	59,26	46,15	40,74	34,62	51,85	38,46
Низький	22,22	30,77	7,41	23,08	37,04	42,31	18,52	34,62

Якісні зміни у показниках екологічних знань та уявлень про об'єкти природи й розуміння зв'язків і залежностей між ними у досліджуваних експериментальної групи з *високим рівнем* зросли на 7,40 % (від 25,93 % до 33,33 %). Вони оволоділи вмінням самостійно виділяти суттєві ознаки об'єктів природи, водночас ініціювали приклади народного фольклору (приказок, загадок, прислів'їв та ін.) до відповідних зв'язків у природі; були здатні здійснювати комплексний аналіз, диференційоване узагальнення й групування об'єктів природи (рослинного й тваринного світу), що засвідчувало можливість використання узагальнених образів уявлень. Кількісний показник розвитку екологічних уявлень дошкільників з *середнім рівнем* збільшився на 7,41 % (від 51,85 % до 59,26 %). Діти були здатні визначати родові й видові поняття об'єктів природи, виділяти істотні та неістотні їх ознаки; однак менше звертались до фольклорних жанрів народної творчості; їх узагальнення були як диференційованого, так і недиференційованого характеру, що визначало супідрядне використання образів пам'яті, мислення та уявлень. На *низькому рівні* розвитку екологічних уявлень зменшилась кількість респондентів на 14,81 % (від 22,22 % до 7,41 %). Втім, деякі діти ще не були здатні синтезувати образи уявлень за суттєвими ознаками, встановлювати між ними взаємозалежності, майже не використовували фольклор; при цьому здійснювали елементарний аналіз, об'єднуючи об'єкти природи у групи лише за виразними ознаками, що вказувало на використання більшою мірою образів пам'яті та уяви.

Отже, на основі вище зазначеного, можна стверджувати, що підвищився потенціал становлення екологічних уявлень у дошкільників з високим і середнім рівнем їх розвитку завдяки оперуванню узагальненими образами уявлень об'єктів природи, водночас у певної частини дітей зберігається становлення екологічних уявлень на основі образів пам'яті й образів уяви.

Показники емоційних реакцій досліджуваних на *високому рівні* покращились на 7,41 % (від 22,22 % до 29,63 %). Діти виявляли радість, емоційне піднесення, їх розповіді про об'єкти природи були ширими, натхненними, співчутливими; була помітна зацікавленість, активність у виконанні завдання; пригадували досвід взаємодії з тваринами і рослинами та догляду за ними. На *середньому рівні* – збільшились на 11,11 % (від 40,74 % до 51,85 %). Їх позитивні емоції іноді змінювались на нейтральні; при виконанні завдання виявлялись як зацікавленість, так і стриманість; щиро розповідали про рослини чи тварин найближчого оточення тоді, коли була можливість взаємодіяти та доглядати за ними. Статистичні дані досліджуваних *низького рівня* зменшились на 18,52 % (від 37,04 % до 18,52 %). Це означає, що певна частина дітей більшою мірою проявляє індиферентне ставлення, незначну активність, неухважність до об'єктів природи; у них відсутнє бажання доглядати за рослинами та тваринами.

Таким чином, емоційно-ціннісне ставлення дошкільників до об'єктів природи, прояв позитивних реакцій у процесі взаємодії з ними залежать від безпосередньої взаємодії дітей з тваринами чи рослинами.

За результатами впровадження авторської програми використання усної народної творчості в роботі з дітьми з розвитку їх екологічних уявлень виявлено кількісні зміни у засвоєнні ними знань про народні природознавчі традиції (рис. 2.).

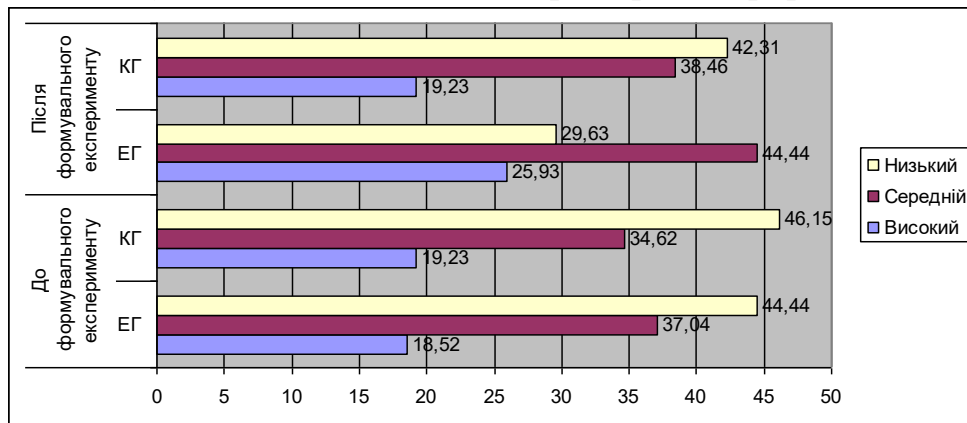

Рис. 2. Динаміка розвитку знань (%) про народні природознавчі традиції старших дошкільників експериментальної та контрольної груп

Як видно з рис.2., в експериментальній групі досліджуваних збільшились показники з *високим рівнем* на 7,41 % (від 18,52 % до 25,93 %). Досліджувані виявляють інтерес до фольклорних творів, виокремлюють та пояснюють приховані в них зв'язки й залежності між об'єктами природи, демонструють бережливе ставлення до них, знають, відповідно їх віку, народні природознавчі традиції. На 7,40 % збільшилась показники з *середнім рівнем* (від 37,04 % до 44,44 %). Діти почали частіше використовувати фольклорні твори у повсякденному житті й пояснювати деякі прислів'я та відповіді на загадки, певною мірою оволоділи знаннями про народні природознавчі традиції. Зменшились показники у респондентів *низького рівня* на 14,81 % (від 44,44 % до 29,63 %). Однак, деякі дошкільники ще не спроможні пояснити приховані екологічні зв'язки та залежності у фольклорних творах, у них виникають труднощі у засвоєнні знань про народні природознавчі традиції.

За результатами кількісних та якісних даних у досліджуваних контрольної групи змін майже не відбулося.

Враховуючи результати формувального експерименту, ми обґрунтували й запропонували психологам, вихователям та батькам методичні рекомендації щодо використання народних природознавчих традицій для розвитку екологічних уявлень старших дошкільників. Основні завдання цих рекомендацій наступні: звертати увагу батьків та вихователів на прояви індивідуальних потенціалів дитини у процесі ознайомлення з оточуючим природним середовищем; підтримувати у дітей прагнення вивчати об'єкти природи, їх значення для людини та водночас формувати у них ціннісне ставлення до довкілля, бажання взаємодіяти в ньому; мотивувати до пізнання питань екологічних змін у сучасному світі; використовувати доступну для дошкільників інформацію при поясненні змін екологічної рівноваги в природі; широко ознайомлювати дітей з народними природознавчими традиціями; читати їм український народний фольклор, обговорювати його зміст, пояснювати приховані зв'язки.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дало можливість сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичний аналіз та експериментальне дослідження психологічних особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників (на матеріалі народних природознавчих традицій); визначено сутність поняття «екологічні уявлення старших дошкільників»; доведено вплив народних природознавчих традицій на розвиток екологічних уявлень старших дошкільників; обґрунтовано критерії, визначено показники та рівні розвитку екологічних уявлень старших дошкільників; виявлено вікові особливості розвитку екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку; визначено специфіку використання народних природознавчих традицій та їх вплив на розвиток екологічних уявлень старших дошкільників; розроблено та впроваджено програму формування екологічних уявлень старших дошкільників на засадах використання народних природознавчих традицій.

1. На сучасному етапі розвитку суспільства у зв'язку зі зростанням техногенних та екологічних катастроф, проблеми збереження екологічного довкілля, розвитку екологічної культури, екологічної свідомості та самосвідомості особистості на всіх рівнях освіти набувають особливої значущості. Починаючи з дитинства, необхідно підтримувати ціннісні взаємодії дітей з об'єктами природи, що активізує розвиток у них екологічних уявлень.

Екологічні уявлення дошкільників – це система безпосередніх та опосередкованих, диференційованих та недиференційованих узагальнених образів предметів і явищ та взаємозв'язків між ними в оточуючій дійсності. У дітей старшого дошкільного віку важливо і необхідно розвивати екологічні уявлення, даючи їм реалістичну інформацію про світ природи, поглиблюючи і розширюючи їх знання про зв'язки та залежності, які існують у природі, оскільки саме цей вік є сензитивним для розвитку емоційної сфери, зокрема почуттів та інших психічних процесів, які актуалізуються за умов використання народних природознавчих традицій.

2. Критеріями розвитку екологічних уявлень старших дошкільників виступають розуміння зв'язків та залежностей в природі, розуміння народних природознавчих традицій, таких як: традиції збереження рослинного та тваринного світу, води, землі, вміння використовувати усвідомлені знання у практичних діях.

На основі розглянутих вище критеріїв визначені три рівні сформованості екологічних уявлень та обґрунтовані їх показники у дітей старшого дошкільного віку: *високий*, що притаманний старшим дошкільникам, які мають знання та уявлення про об'єкти природи, виявляють значний інтерес до них; мають знання про народні природознавчі традиції; прагнуть взаємодіяти у природі, вміють доглядати за рослинами та тваринами; *середній* – властивий дошкільникам, які мають певні знання та уявлення про об'єкти природи та виявляють помірний інтерес до них; у дітей дещо обмежені знання про народні природознавчі традиції, але із задоволенням вивчають їх; в окремих ситуаціях можуть проявляти вміння доглядати за рослинами і тваринами; *низький*, що характерний дошкільникам, які майже не цікавляться об'єктами природи; майже не знають народних природознавчих традицій та не проявляють інтересу до їх вивчення; виконують елементарні дії з догляду за рослинами та тваринами.

Результати констатувального експерименту свідчать про те, що не всі дошкільники мають узагальнені уявлення про об'єкти та явища природи, їх особливості. Лише у певної частини досліджуваних виявлено високий рівень розвитку екологічних уявлень, що свідчить про їх вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати оточуюче природне довкілля та встановлювати зв'язки й залежності у природі.

3. Виявлені особливості розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій розкриваються у їх здатності порівнювати об'єкти на основі суттєвих і несуттєвих ознак; спроможності об'єднувати предмети в групи; вміннях синтезувати та узагальнювати об'єкти природи в цілісність, означуючи їх відповідними термінами; проявах пізнавальної активності та виявлення емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів та явищ природи; виконанні трудових доручень по догляду за рослинами і тваринами, встановленні зв'язків та залежностей у фольклорних творах, здатність пояснювати окремі народні природознавчі традиції.

4. Теоретичним підґрунтям програми розвитку екологічних уявлень старших дошкільників є положення особистісно зорієнтованого підходу, згідно з якими дітей дошкільного віку важливо залучати до активної взаємодії в оточуючому просторі, особливо з об'єктами природи, формувати ціннісне ставлення до них. Дорослі, як батьки, так і вихователі, мають актуалізувати можливості розвитку екологічних уявлень дошкільників, забезпечуючи їм можливість самостійно ознайомлюватись з об'єктами природи.

5. Впровадження розвивальної програми у навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів сприятиме розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій. Найбільш ефективними методами роботи були використання у процесі спостереження за об'єктами і явищами природи народознавчого матеріалу, який розкриває та підкреслює зв'язки та залежності у природі; залучення дошкільників до діяльності

по догляду за рослинами та тваринами; вивчення з дітьми фольклорних творів та народних традицій.

Розроблені методичні рекомендації спрямовані на вдосконалення роботи вихователів, практичних психологів та батьків з підвищення рівня екологічних уявлень старших дошкільників.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу особливостей розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій. Перспективними, на нашу думку, є дослідження територіальних відмінностей розвитку зазначених уявлень і впровадження в навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів та ознайомлення майбутніх педагогів з особливостями розвитку екологічних уявлень та свідомості особистості.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора: Статті у наукових фахових виданнях

1. Лупійко Л.В. Екологічна свідомість та її формування у особистості в період дошкільного дитинства. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 74. Серія: Психологічні науки: Збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів: ЧДПУ, 2009. – Вип. 74. – Том 2. – С. 22 – 25

2. Лупійко Л.В. Особистісний розвиток старших дошкільників засобами народних природознавчих традицій. // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 82. Серія: Психологічні науки: Збірник наукових праць: у 2 т. – Чернігів: ЧДПУ, 2010. – Вип. 82. – Том 2. – С. 15 – 17

3. Лупійко Л.В. Психодіагностика сформованості екологічних уявлень старших дошкільників // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – Київ, 2013. – Том.11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 7. – Частина 1. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2013. С. 608 – 616

4. Лупійко Л.В. Психологічні особливості використання народного фольклору в роботі з дошкільниками у процесі розвитку їх екологічних уявлень // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки: Зб. наук. праць – Київ: КиМУ, 2014. – Вип. 5. – С. 60 – 72

5. Лупійко Л.В. Ознайомлення старших дошкільників з народними природознавчими традиціями як умова розвитку їх екологічних уявлень / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: Видавництво «Фенікс», 2014. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 19. – С. 46 – 53

Публікація у зарубіжному періодичному виданні

1. Лупийко Л.В. Развитие экологических представлений старших дошкольников: методики и методы изучения // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва, 2014. – № 02 (61). Часть II. – С. 258 – 262

Матеріали наукових конференцій та публікації в інших виданнях

1. Лупійко Л.В. Психолого-педагогічні дослідження проблеми розвитку екологічних уявлень у дітей старшого дошкільного віку / Актуальні проблеми практичної психології: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару (30-31 жовтня 2013) / Міністерство освіти і науки України, ГНПУ ім. О. Довженка [та ін.]; [ред. кол.: В.М. Поліщук, Я.О. Гошовський, Г.К. Радчук, В.М. Чернобровкін]; за заг. ред. В.М. Поліщука. – Глухів, РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2013. – С. 57 – 59
2. Лупійко Л.В. Вплив народних природознавчих традицій на формування екологічних уявлень старших дошкільників / Збірник статей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість в екстремальних умовах»: [в 2 ч.] – Ч.І. [за ред. О.А. Кривопишиної, Б.І. Шуневича]. – Львів: ЛДУ БЖД, 2013. – С. 273 – 275
3. Лупійко Л.В. Розвиток екологічних уявлень у старших дошкільників // Четверті Сіверянські соціально-психологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2013. – С. 97 – 98
4. Лупійко Л.В. Умови формування екологічної культури у дітей дошкільного віку. // Молодь, освіта, наука, культура, національна свідомість: Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Видавництво Європейського університету, 2004. – Т. 2. – С. 108 – 111
5. Лупійко Л.В. Екологічна культура та її формування у дітей старшого дошкільного віку засобами народного природознавства України. // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Випуск 2. – Глухів: ГДПУ, 2003. – С. 121 – 125
6. Лупійко Л.В. Пізнавальний зміст народних природознавчих традицій та їх використання в роботі з дітьми старшого дошкільного віку. // Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. Психологічні науки. Випуск 3. К.: КиМУ, 2003. – С. 46 – 52
7. Лупійко Л.В. Екологічна культура та народні природознавчі традиції. Орієнтовний зміст програми «Екологічна скринька» // «Палітра педагога», 2004. – № 1. – С. 9 – 13
8. Лупійко Л.В. Народні природознавчі традиції як частина національно-культурної спадщини. // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: збірник наукових праць. Київ – Кременець: РВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка. – 2004. – С. 104 – 108
9. Лупійко Л.В. Використання методу проблемного навчання в роботі з дітьми дошкільного віку з екологічного виховання. // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки: Зб. наук. праць – К.: КиМУ, 2005. – Вип. 6. – С. 182 – 189
10. Лупійко Л.В. Формування екологічної культури дітей дошкільного віку. // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки: Зб. наук. праць – К.: КиМУ, 2007. – Вип. 9. – С. 169 – 180

АНОТАЦІЇ

Лупійко Л.В. Психологічні особливості розвитку екологічних уявлень старших дошкільників (на матеріалі народних природознавчих традицій). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз наукових джерел зарубіжних та вітчизняних досліджень з розвитку екологічних уявлень та значущості народних природознавчих традицій в екологічному розвитку дітей старшого дошкільного віку; визначено сутність поняття «екологічні уявлення старших дошкільників».

Експериментально досліджено психологічні особливості екологічних уявлень старших дошкільників та специфіку впливу народних природознавчих традицій на розвиток цих уявлень у різних умовах життєіснування дітей. Обґрунтовано критерії (розуміння зв'язків та залежностей в природі, розуміння народних природознавчих традицій, вміння використовувати усвідомлені знання у практичних діях), показники та рівні (високий, середній, низький) розвитку екологічних уявлень старших дошкільників.

Розроблено програму формування екологічних уявлень старших дошкільників на засадах використання народних природознавчих традицій та методичні рекомендації психологам, вихователям та батькам з метою досягнення ними більш вищих рівнів розвитку екологічних уявлень у дітей.

Ключові слова: екологічні уявлення, екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна освіта, народні природознавчі традиції, народний календар, український народний фольклор, усна народна творчість, старший дошкільний вік, екологічні уявлення старших дошкільників

Лупийко Л.В. Психологические особенности развития экологических представлений (на материале народных природоведческих традиций). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2014.

В диссертации осуществлен теоретический анализ научных источников зарубежных и отечественных исследований развития экологических представлений и значимости народных природоведческих традиций в экологическом развитии детей старшего дошкольного возраста; определена сущность понятия «экологические представления старших дошкольников».

Развитие экологических представлений личности в современных условиях является важным социальным вопросом, актуальность решения которого продиктована как остротой экологической ситуации, так и необходимостью развития самой личности в направлении «экологизации» сознания.

Экспериментально исследованы психологические особенности экологических представлений старших дошкольников и специфика влияния народных природоведческих традиций на развитие этих представлений у детей. Обоснованы критерии (понимание связей и зависимостей в природе, понимание народных природоведческих традиций, умения использовать осознанные знания в практических действиях), показатели и уровни (высокий, средний, низкий) развития экологических представлений старших дошкольников.

На основе анализа результатов методик выявлено, что особенности развития экологических представлений старших дошкольников зависят от непосредственности восприятия и контакта с объектами и явлениями окружающей природы. Чем шире дети познают особенности естественных объектов и явлений через усвоение народных природоведческих традиций, тем глубже развиваются экологические представления и сознание дошкольников.

Разработана программа формирования экологических представлений старших дошкольников на принципах использования народных природоведческих традиций и методические рекомендации психологам, воспитателям и родителям с целью достижения ими высших уровней развития экологических представлений у детей.

Ключевые слова: экологические представления, экологическое сознание, экологическая культура, экологическое образование, народные природоведческие традиции, народный календарь, украинский народный фольклор, устное народное творчество, старший дошкольный возраст, экологические представления старших дошкольников

Lupiiko L.V. Psychological features of development of ecological presentations of senior preschool children (on material of folk traditions of natural scientist)

The dissertation for getting scientific degree of candidate of psychological sciences after speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – M.P. Drahomanov National pedagogical university, Kyiv, 2014.

In dissertation the theoretical analysis of scientific sources of foreign and native researches about development of ecological presentations and meaningfulness of folk traditions of natural scientist in ecological development of children of senior preschool age is carried out. Essence of concept «ecological presentations of senior preschool children» is determined.

The psychological features of ecological presentations of senior preschool children and specification of influence of folk traditions of natural scientist development of these presentations in the different conditions of children life are experimentally investigated. Criteria (understanding of connections and dependences is in the nature, understanding of folk traditions of natural scientist, ability to use the realized knowledge in practical actions), indexes and levels (high, middle, low) of development of ecological presentations of senior preschool children are grounded.

The program and methodology of forming of ecological presentations of senior preschool children on principles of the use of folk traditions of natural scientist and methodical recommendations for the psychologists, educators and parents are worked out with the aim of achievement by them more higher levels of development of ecological presentations for children.

Key words: ecological imaginations, ecological consciousness, ecological culture, ecological education, folk natural studies traditions, folk calendar, Ukrainian folklore, folk art, senior children preschool age, ecological imaginations of senior preschool aged children